

## KOŠNJA IN Z NJO POVEZANO IZRAZJE V SLOVENSKIH IN MAKEDONSKIH NAREČJIH

V prispevku se ugotavlja sorodnost leksemov, ki so povezani s košnjo, v slovenskih in makedonskih narečjih ter obeh knjižnih jezikih. Poleg slovarskih in že objavljenih del na to temo je uporabljeno gradivo za oba še ne izšla nacionalna lingvistična atlasa, slovensko pa na štirih leksičnih in dveh semantičnih kartah tudi predstavljeno in komentirano.

slovenska narečna leksika, makedonska narečna leksika, geolingvistika, leksične karte, semantične karte, *Slovenski lingvistični atlas* (SLA), *Makedonskiot dialekten atlas* (MDA)

This paper examines the connection between lexemes related to haymaking in both Slovene and Macedonian dialects and standard languages. In addition to dictionaries and other published works on this theme, material is taken from the two as yet unpublished national linguistic atlases, while the Slovene part is presented and commented on in four lexical and two semantic maps.

Slovene dialect lexicon, Macedonian dialect lexicon, geolinguistics, lexical maps, semantic maps, *Slovene Linguistic Atlas* (SLA), *Macedonian Linguistic Atlas* (MDA)

### 1 Uvod

Poljedelstvo in živinoreja sta bili tisti osnovni gospodarski panogi, od katerih je bilo skozi dolgo zgodovino odvisno preživetje precejšnjega dela človeštva in ki sta bili obenem najtesneje povezani z naravnimi danostmi, tj. zemljepisnimi in klimatskimi razmerami. Na eni strani enotnost, kontinuiranost in starost, na drugi pa prilagodljivost in raznolikost izkazuje tudi majhen del besedja – leksike, ki smo jo vzeli za primerjavo iz makedonskih in slovenskih narečij in se nanaša na pomembno kmečko opravilo, tj. pridobivanje hrane za živali (predvsem za govedo in drobnico) za porabo sproti in s sušenjem tudi za zimsko zalogo. Če je bilo do prehoda v industrijsko družbo to besedje sestavni del splošnega vsakdanjega besedja, pa se z omejevanjem števila ljudi, ki se s to dejavnostjo ukvarja in obenem prehaja na strojni način dela, nekdanje pomembno opravilo, povezano s številnimi običaji, spreminja v navadno delo/opravilo, z njim povezano besedje pa deloma v strokovno živinorejsko, deloma pa v etnološko izrazje, ki počasi postaja historična oziroma

arhaična plast besedja. Priprava zimske zaloge hrane za živino, to je sušenje trave, grmičja, praproti ipd. mora segati še v čas pred razselitvijo Slovanov, saj je veliko besed s tega pomenskega polja še praslovanskih in bolj ali manj živih v več slovanskih knjižnih jezikih ali pa vsaj v narečjih. Posamezni leksemi pa so lahko doživljali različne izrazne in pomenske preobrazbe, kar kliče k njihovi primerjavi v dveh ali več jezikih.

Slovenščina in makedonščina, prvi kot najbolj zahodni severni in drugi kot najbolj zahodni južni jezik južnoslovanske podskupine, sta zaradi svoje perifernosti in stika z izvorno raznorodnimi jeziki lahko za primerjavo in kontrastivo zelo hvalježna. Povezuje ju tudi nujnost prilagajanja raznolikim zemljepisnim in klimatskim razmeram, čeprav se slednje med jezikovnima področjema še najbolj razlikujejo.

Gradivska osnova naše primerjave bo leksika, zbrana za slovenski in makedonski lingvistični atlas ter objavljeni prispevki (največkrat ravno na osnovi omenjenega gradiva). *Vprašalnica za slovenski lingvistični atlas (dalje SLA)*, avtorja Frana Ramovša, vsebuje le 13–15 na košnjo vezanih vprašanj (v razdelku VI. Orodje), *Prašalnik za sobiranje materiala za makedonskiot dijalekten atlas (dalje MDA)*, avtorja Božidarja Vidoeskega (v razdelku X. Obrabotka na zemjata), pa 22.

Za ta prispevek smo torej v obeh jezikih izbrali nekaj narečne leksike oziroma odgovorov na nekaj vprašanj, povezanih s košnjo, ki je ena od najbolj običajnih kmečkih opravil, veliko izrazov pa ima praslovanski izvor. S pomočjo obstoječih etimoloških slovarjev ugotavljamo izvor ter razvoj leksemov in njihove semantike, tujejezični vpliv nanju, razlike med jezikoma zaradi zemljepisnih in družbenih okoliščin, opozarjamo na prostorsko najbolj razširjene lekseme in tiste manj, a skupne in arhaične, skupne in različne semantične spremembe ipd. Zanimalo nas je tudi, kateri leksemi so bili sprejeti v oba knjižna jezika (oziroma slovarja: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ) in *Rečnik na makedonskiot jazik* (dalje RMJ)) in kateri knjižni jezik je za ožje razširjene lekseme bolj odprt.<sup>1</sup>

## 2 Primerjava slovenskih in makedonskih (narečnih) leksemov

Za tukajšnjo geolingvistično predstavitev in medjezikovno primerjavo smo izbrali lekseme, ki se pojavljajo v narečni in knjižni zvrsti obeh jezikov za pomene: 1. ‘orodje z dolgim rezilom in dolgim ročajem za košenje trave (po travnikih)’ – knj. slov. in mak. *kosa* (SLA V-308, MDA V-X/78),<sup>2</sup> 2. ‘s koso rezati travo’ knj. slov. *kositi*, mak. *kosi* (SLA V-312, MDA V-X/96), 3. ‘podolgovat kos kamna za brušenje zlasti kose’ knj. slov. *osla*, mak. *ostrilo* (SLA V-309, MDA V-X/83), 4.

<sup>1</sup> Slovensko gradivo hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in je bilo vnešeno v vnašalnem sistemu ZRCola, ki ga je pri isti ustanovi razvil dr. Peter Weiss. Vprašalnica in mreža krajev za SLA je objavljena v Benedik 1990, makedonska pa v Vidoeski 2000. Za pomoč pri kartografiranju se zahvaljujem Mojci Horvat in Domnu Uršiču.

<sup>2</sup> V je okrajšava za vprašanje. V SLA so vprašanja oštevilčena zapovrstno od začetka do konca, v MDA pa se vsako poglavje, ki je oštevilčeno z rimskimi številkami, številči od začetka, zato je pred številko vprašanja dodana še številka poglavja, v našem primeru X.

‘splošni izraz za suho travo’ knj. slov. *mrva*, mak. *seno* (SLA V-303, V-303a, V-305, MDA V-X/86), 5. ‘(suha) trava prve košnje’ knj. slov. *seno*, mak. *seno* (SLA V-303, V-303b, MDA –), 6. ‘(suha) trava druge košnje’ knj. slov. *otava*, mak. *prekos* (SLA V-306, MDA V-X/87). Samo za slovenščino smo dodali še dve semantični vprašanji, in sicer 1. obstoj in pomen besed *mrva* (SLA V-305, V-303, V-303a, V-303b) in 2. *seno* (SLA V-303, V-303a, V-303b, V-305) za tiste kraje, kjer je ta iz navedenih vprašanj za SLA razviden. Izbrani leksemi tvorijo manjšo vsebinsko celoto,<sup>3</sup> obenem pa so lep zgled tako za večjo kot za manjšo ubeseditveno različnost v enem ali obeh od primerjanih jezikov.

Slovenski narečni leksemi za knjižne ustreznice pod 2 (*kositi*), 3 (*osla*), 4 (*mrva*) in 5 (*seno*) so prikazani tudi na štirih leksično-besedotvornih kartah (karte št. 1, 2, 5 in 6) s kombinirano (izoglosno-napisno-znakovno) tehniko. Zaradi različne razširjenosti in različnega pomena leksemov *mrva* in *seno* v slovenskih narečjih, je njun obstoj in pomen prikazan na dveh semantičnih kartah z znakovno tehniko (karti št. 3 in 4). Za makedonska narečja so na znakovni leksično-besedotvorni karti od tukaj obravnavanih predstavljeni leksemi za slov. knj. ustreznico *otava*, mak. *prekos* (Peev 1980: 93, karta št. 9). Poimenovanji za pomen *kosa* in *otava* so v slovenskih narečjih leksično (in besedotvorno) enotna, zato jih nismo kartografirali.

## 2.1 sln. *kosa*, mak. *kosa*<sup>4</sup>

SSKJ pojasnjuje *koso* kot ‘orodje z dolgim rezilom in dolgim ročajem za košenje trave’,<sup>5</sup> makedonski slovar (RMJ) pa poudarja še mesto, kjer se z njo kosi – po travnikih, s koso z dodatki pa se je kasneje (od konca 19. stoletja) tudi želo. Izhajajoč iz zemljepisne terminološke zveze *zemeljska kosa* kot ‘podolžna sipina, ki zapira zaliv ali jezero’ ter iz navt. termina *kosa* kot nekdanj ‘naprava na liburnah za rezanje vrvi, ki držijo jambore’, in seveda iz narečnega gradiva, je treba pridati še pomen ‘samo njen železni del’; torej je kosa kosa tudi ko nima ročaja (enako velja za druga orodja).

Leksem *kosa* (v različnih fonetičnih uresničitvah) poznajo poleg obeh knjižnih jezikov vsa slovenska in makedonska narečja, je praslovanski in splošnoslovanski agrarni termin:

<sup>3</sup> Sem bi sodilo še vprašanje iz SLA 307 *vnuka* (*druga otava*), knjižno slov. *otavič*, vendar jo bomo tokrat izpustili, saj gradivo daje komplicirano leksično-besedotvorno karto, potrebno tudi obširnega komentarja, leksemov pa z makedonskimi ne moremo primerjati, saj je tretja košnja v Makedoniji zaradi podnebnih razmer zelo zelo redka. Tudi pri nas je bila uvedena razmeroma pozno, ko je bila povečana možnost dodatnega gnojenja; to bi bil lahko tudi razlog tako pestre ubeseditvene motivacije. Naj te lekseme navedemo (seveda v fonetično poknjženi obliki): *druga otava*, *otavnica*, *otavica*, *spodotavka*, *otavčič*, (*po-*, *pod-*)*otavič*, *otič*, (*ob-*)*otavec*, (*po-*)*otavek*, *otavček*, *otavnjak*, (*pod-*, *spod-*, *po-*)*otavnik*, *podotavljenec*; (*ta*) *tretja*, *tretja seča*, *ta tretja košnja*, (*ta*) *tretja otava*, *tretji tajo*, *tretja krma*; *tretjica*, *tretjinja*, *tretjača*; *mladica*; (*v*)*nuka*, *nulka*, *luljka*, *luka*.

<sup>4</sup> Leksemi v naslovnih vrsticah so knjižni; makedonski so pretranskribirani v latinico po pravilih SP 2001: 177–178.

<sup>5</sup> Ker je bila uporabljena elektronska različica slovarja, strani niso navedene.

kosa – *psl.* \*kosā iz *ide.* korena \*k'es- 'rezati' (17. stoletje) (po SES: 311);<sup>6</sup> enako glagol kositi.<sup>7</sup>

## 2.2 sln. *kositi* (karta št. 1),<sup>8</sup> mak. *kosi*

*Kositi* pomeni 's koso (kosilnico) rezati travo'. Makedonska narečja poznajo samo ta leksem (še v fonetičnih različicah *kose*, *kos̄*, *kosit*, *koset*), slovenska pa se delijo na SZ predel z leksemom *seči*, *sečem* in JV s *kositi*, *kosim*.

seči – *psl.* \*sēt'i, sed. s̄ek̄o sekati iz *ide.* korena \*sek- 'sekati, rezati, obdelovati z ostrim orodjem' (18. stoletje); pomen 'sekati, kositi' ima ta glagol tudi v srščini, ne pa v hrvaščini (po SES: 642).

Na SZ delu sln. etničnega ozemlja se torej *trava seče*, tj. na Z v Reziji, v Terskih in Nadiških dolinah in hribih, pa tudi po Goriških Brdih, Banjški planoti, Soški dolini S od Nove Gorice in po Tolminskem, S od Cerkljanskega področja in Selške doline, po Gorenjskem S od Kranja, po Jezerskem in na avstrijski strani na Obirskem, v Rožu in na Zilji (ne pa v Podjuni). Ta izoleksa precej natančno sovпада s prevladujočim dvojnim poimenovanjem za *kozolec* (na tistem delu, seveda, kjer ta tudi dejansko obstaja) in sicer sta vzporednici *seči* – *stog* : *kositi* – *kozolec* (Smole 1996: za stranjo 312)<sup>9</sup> – morda zgolj naključje ali pa tudi ne.

SSKJ leksema *seči*, *sečem* nima za sinonim leksema *kositi*, *kosim*, ampak za dialektizem, in sicer 2. nar. severozahodno 'kositi'.

## 2.3 sln. *osla* (karta št. 2)<sup>10</sup>, mak. *ostrilo*

To je 'podolgovat kos kamna za brušenje zlasti kose'. Narečja obeh jezikov imajo zanj več izrazov, in sicer

– makedonska poleg *ostrilo*,<sup>11</sup> ki je izpeljanka iz *psl.* korena \*ostr̄b̄ 'oster' in *ie.* ustreznice z istim pomenom (po SES: 480–481), še besedotvorne izpeljanke *óstrilnik*, *óstrilec*, *óstrilok*, *ostríli*, nato: *tóčilo*, *brus* z izpeljanko *brustríka* in v oddaljenejših fonetičnih realizacijah *bruslika*, *brosíka*, *bursíka*, ter iz turščine prevzet leksem *biligíla*;<sup>12</sup>

<sup>6</sup> Enostavnejše etimološke razlage so povzete – na to kaže predlog *po* pred okrajšavo – ali citirane po SES (Snoj) 2003, zahtevnejše pa po ESSJ (Bezljaj, Furlan, Snój).

<sup>7</sup> Z navedkom iz *Slovenskega etnološkega leksikona* (237), da se je kosa uveljavila v 13. stoletju (prej naj bi se kosilo s srpom), se ni mogoče strinjati; vsaj v ravninskem svetu je morala biti prisotna kot primarno orodje za rezanje trave v vsej slovenski zgodovini in soobstajati s srpom kot primarnim orodjem za rezanje žita – tudi srp ima pomen 'oster in rezati', le da je tvorjen iz druge *ie.* baze \*serp- (*žeti* je v *psl.* pomenilo 'sekati, tolči', v *ie.* 'tolči') (po SES, 693).

<sup>8</sup> Karta je izoglosno-napisna. V primeru, ko črta številko kraja preči, pomeni, da sta tam v rabi oba leksema. Podčrtane št. krajev pomenijo, da v njih zapis vprašalnice SLA ni bil opravljen v celoti ali vsaj ne za to tematsko polje – to pravilo velja za vseh 6 kart.

<sup>9</sup> *Stog* – prvoten pomen 'kol okrog katerega se naredi kopica'; *kozolec* oziroma pravilneje *kozlec* je dem. od *kozel*.

<sup>10</sup> Na karti so leksemi z večjimi areali prikazani izoglosno-napisno, sinonimni ali drugačni leksemi, razporejeni v enem do dveh krajih, pa osenčeno s črtami, razloženimi v legendi.

<sup>11</sup> Ker so areali makedonskih leksemov navedeni že v Peev 1979, jih tu ne ponavljamo.

<sup>12</sup> Z ostrivcem na samoglasniku je označeno mesto naglasa.

– slovenska pa *osla* – celoten JZ J od Save, v Istri z besedotvorno različico *óslica*, z izjemo obkolpsko-belokranjskega področja, ki ima *brus* – ta se pojavlja še v brežiškem kotu ter razpršeno na področju z leksemom *kamen* kot njegova dvojnica ali namesto njega. Če izvzamemo Z Pohorje z leksemom *ostrilnik*, prej navedena področja z *brusom* in majhno področje J od Donačke gore z leksemom *kosnjak*, je S od Save najpogostejši izraz *kamen*.

*osla* – (sln. ‘brus za koso’, 18. stoletje) psl. \*osъlǎ je izpeljanka (kot *metla* in *tesla*) iz nekega neohranjenega glagola s pomenom ‘brusiti, ostriti’. Beseda je znana iz stcsl., starejše hrvaščine in iz poljskih narečij (po SES: 480).

Pomensko je beseda *osla* povsem sorodna mak. *ostrilo*; v slovenskih narečjih je z istim korenem, a drugačno pripono zahodnopohorski *ostrilnik*.

V narečjih obeh jezikov najdemo tudi leksem *brus* iz psl. glagola \*brusīti, ki je ponavljalni gl. od psl. \*brъsnōiti v pomenu ‘obrisati, otreti’, \*brъsāiti ‘drgniti, otirati, brisati’ (po SES: 61).

Posredno sta povezana tudi leksema *točilo* in *kamen*; mak. nar. *toči* pomeni ‘ostriti (izključno) s kamnom’ (s čim drugim se *ostri*).

Najbolj poseben je leksem *kosnjak* (*kosenjak?*), ki je edini tvorjen iz osnove \*kos- in v slovenskih slovarjih ni zabeležen.

Oba mak. slovarja, RMJ in TRMJ,<sup>13</sup> sprejemata v knjižni jezik lekseme *ostrilo*, *ostrilec*, *točilo* in *brus*. SSKJ sprejema leksem *osla*, *óslica* (kot pomanj. k *osla*),<sup>14</sup> *brus* (‘kamen ali priprava za brušenje’), *kamen* v tem pomenu dovoljuje samo v zvezi *brusni kamen*, nima pa leksema *ostrivnik*. Pleteršnikov slovar ima v enakem pomenu le leksema *osla* in *brus*.

## 2.4 sln. *seno*, mak. *seno*

Leksem je že psl. oziroma ide. in pomeni

*seno* – psl. \*sěno iz *ide*. \*k’oĭ-no- ‘trava’ (16. stoletje) (po SES: 649).

V makedonščini in slovenščini se je pomen leksema *seno* omejil na ‘suha/posušena trava’. V makedonščini obstaja še splošen izraz za pokošeno svežo travo, in sicer *pokosěj*. Po leksemu v tem pomenu v vprašalnici SLA ni bilo spraševano, in dejansko se v gradivu pojavi samo enkrat, in sicer v (202) Kropi na Gorenjskem, kjer ima ta pomen leksem *mrva* za razliko od leksema *seno*, ki pomeni ‘suho travo’. V mojem govoru (262 Šentrupert na Dolenjskem) bi v tem pomenu uporabili prevzeti leksem *frišen foter* ali posamostaljeni pridevnik *frišno* (iz nem. frisch ‘svež’). V slovenskih narečjih leksem *seno* ni povsod znan ali pa ima lahko več pomenov – konkurira z leksemom *mrva*, ki ima prav tako več pomenov. Poleg njiju pa se v pomenu ‘splošni izraz za suho travo’ pojavlja še več leksemov. Poglejmo po vrsti, kje so določeni leksemi razširjeni in kaj pomenijo.

<sup>13</sup> Obstajajo 3 zvezki TRMJ, in sicer od A–O.

<sup>14</sup> V narečju seveda brez te konotacije.

#### 2.4.1 Obstoje in pomen leksema *seno* v slovenskih narečjih (karta št. 3)<sup>15</sup>

Leksema *seno* ne poznajo<sup>16</sup> predvsem po Dolenjskem med rekami Ljubljanico, Savo in Krko ter Gorjanci, na Gorenjskem ob reki Kokri, medtem ko je v Tuhinjsko dolino in dolino reke Radovne (morda s Štajerske) v nekatere kraje že prodrli v pomenu ‘(suha) trava prve košnje’.<sup>17</sup> samo v tem pomenu ga nekajkrat srečamo ob stiku s področjem, kjer poznajo leksem tako v tem kakor v pomenu ‘splošni izraz za suho travo’.

V pomenu ‘(suha) trava prve košnje’ je poleg omenjenega področja leksem *seno* zelo razširjen še po vsej Štajerski in Prekmurju, na Koroškem ob Mislinji ter na stiku Zilje in Roža.

Leksem *seno* ima lahko tudi samo pomen ‘splošni izraz za suho travo’; ta se pojavlja največkrat zelo razpršeno, s strnjanim arealom pa le na zahodu v Soški dolini med Tolminom in Kanalom z izrastki v dolino Bače in Idrijce. Redek je pomen ‘(suha) trava edine košnje’ in ‘trava, ki raste med grmovjem’.

Preostalo področje pozna leksem *seno* v dveh pomenih, in sicer: **1. ‘splošni izraz za suho travo’** in **2. ‘(suha) trava prve košnje’**. V vseh primerih pa se pomena iz gradiva ni dalo razbrati, kar je na karti predstavljeno s posebnim znakom.<sup>18</sup>

#### 2.4.2 Obstoje in pomen leksema *mrva* v slovenskih narečjih (karta št. 4)<sup>19</sup>

*mrva* – slov. pomen ‘suha trava in/oziroma suha trava prve košnje’ (16 stoletje) se je razvil iz ‘senen drobir’. Enako je hrv., srb. *mŕva* ‘drobtina’. *Psl.* \*mŕvǎ je kolektiv iz *ide.* \*mŕx<sub>2</sub>uo- ‘zdrobljen’ (SES: 422–423).

S karte<sup>20</sup> lahko razberemo, da se ta leksem rabi v več pomenih kot leksem *seno*, čeprav sta najpogostejša pomena leksema *mrva* enaka kot pri leksemu *seno*, in sicer: **1. ‘splošni izraz za suho travo’** in **2. ‘(suha) trava prve košnje’**, in znana ponavadi tam, kjer leksema *seno* ne poznajo (gl. 2.4.1).

Dokaj pogosto, zlasti na robu področja z obema pomenoma, ima leksem *mrva* lahko samo pomen **1. ‘splošni izraz za suho travo’** in le v treh, med sabo oddaljenih točkah, samo pomen **2. ‘(suha) trava prve košnje’**. S suho travo so povezani še pomeni a) ‘**seno, ki ostane po grobem grabljenju**’ (dvakrat), b) ‘**preveč suho/slabo/planinsko/gozdno seno**’ – razpršeno med Dravo in Muro – in c) v množinski obliki *mrve* še ‘**seneni drobir**’ oziroma ‘**zdrobljeno seno s semeni ipd.**’<sup>21</sup> pogosto

<sup>15</sup> Karta je znakovna, pomen znakov pa pojasnjen v pripadajoči legendi na karti.

<sup>16</sup> Tu prevladuje leksem *mrva*.

<sup>17</sup> ‘Splošni izraz za suho travo’ je tu ponavadi *mrva* ali *futer/foter*.

<sup>18</sup> Pomen je v več primerih rekonstruiran po odgovorih na druga vprašanja, zato dopuščamo možnost, da v nekaterih primerih ni pravičen. Vprašanje SLA 303 *seno* je bilo v šestdesetih letih sicer razdeljeno na a) splošni izraz in b) prva košnja, v dotedanjih zapisih pa ponavadi pomensko leksem v gradivu ni opredeljen.

<sup>19</sup> Tudi ta karta je znakovna.

<sup>20</sup> Tudi ta karta ni popolna oziroma je pomen marsikdaj ugotovljen po drugih odgovorih, saj je bilo dopolnilo »Če je beseda znana, določiti pomen« k vprašanju SLA 305 *mrva* dodano v šestdesetih letih, ko je že nastala skoraj polovica zapisov. – Problematičnost vprašalnice SLA je bila s tega vidika obravnavana že na več mestih in pri različnih avtorjih.

v zahodnih in jugozahodnih narečjih, kjer redko naletimo tudi na pomen ‘zelo malo česa’ ter č) ob morju še ‘drobtina’.<sup>22</sup> V (202) Kropi na Gorenjskem je *mrva* le ‘sveže pokošena trava’.

#### 2.4.3 ‘Splošni izraz za suho travo’ v slovenskih narečjih, knj. *mrva* (karta št. 5)<sup>23</sup>

Poleg leksemov *seno* in *mrva* se na manjših področjih ob vzhodni meji Slovenije tesno ob leksemu *seno* ali kot njegova dvojnica pojavlja leksem *krma*, ki ima v knjižnem jeziku pomen ‘hrana, navadno rastlinska, za živali’; drugi, tudi sicer splošnejši izraz, pa se v tem pomenu pojavlja star oziroma mlajši germanizem *foter/futer*, ki ga SSKJ in Pleteršnikov slovar ne navajata, in samo enkrat leksem *klaja*, v SSKJ in Pleteršniku s pomenom ‘živinska krma’. Sicer je:

*krma* – ‘hrana za živali’ (16. stoletje). Enako je *stcsl.* *кѣрма*, *hrv.*, *srb.* *кѣрма*, *nar. rus.* *кормá* ‘kaša’ (knjiž. *кѣрма* ‘krma, hrana’), *nar. slov.* *krma* ‘krma’. *Psł.* \**кѣрма* je verjetno tvorba iz ide. korena \*(s)kerH- ‘rezati, deliti, razdeljevati’ in izhodiščno pomeni \*‘odrezan, oddeljen delež hrane’ (SES: 326);

*foter/futer* – ‘hrana za živino’ iz *srvnem.* *vuoter* oziroma *nvnem.* *Futter* ‘krma, hrana’ (po S-T: 125);

*klaja* – ‘živinska krma’ (19. stoletje) je iz glagola *klasti*, *kladem* ‘polagati (živini krmo)’ (16. stoletje). *Psł.* \**klád*‘a je prvotno pomenilo \*‘polaganje, nakladanje; kar je položeno, naloženo’ [...] (SES: 274).

#### 2.4.4 slov. *seno*, mak. *seno*<sup>24</sup> ‘suha trava prve košnje’ (karta št. 6)<sup>25</sup>

Spoznali smo že, da pomenita v slov. narečjih leksema *seno* in *mrva* pogosto (tudi) ‘suho travo prve košnje’. Najpogostejši je v tem pomenu leksem *seno*,<sup>26</sup> prisoten na celotnem govornem področju, ki je prekinjeno z otoki drugih leksemov.

<sup>21</sup> Na Zilji in v Rožu so informatorji/zapisovalci razumeli leksem *mrva* v prvotnem pomenu in navedli naslednje narečne ustreznice (zapisane so v fonetično poknjiženi obliki): 1 *drob*, 2 *senen drob*, 3 *senasti drob*, 17–18 *drob*; enako na Krasu, npr. 109 *drob*, ali v Istri 127 *zabur*. Po glasovni podobi sta blizka leksema v točkah 4 *muravina* in 6 *murava* v pomenu ‘mehka trava, rastoča okoli hiš in ob cestah’ (Plet. slovar). Kot *seno* slabše kakovosti je bil leksem razumljen tudi v točki 40, zato je bil naveden leksem *privez* v pomenu ‘seno, ki se je dalo živini po prihodu s paše ali ob slabem vremenu = ko je bila privezana’ (razlaga informatorja).

<sup>22</sup> Morda sta pomena ‘drobtina’ in predvsem ‘zelo malo česa’ pogostejša, vendar jih zapisovalci in/ali informatorji niso navajali, saj se druga bližnja vprašanja nanašajo na pomensko polje košnja.

<sup>23</sup> Karta je izoglosno-napisno-zankovna; v izoleksi je večji areal z leksemom *mrva*, senčenje in znaki so razloženi na pripadajoči legendi.

<sup>24</sup> Tega pomena sicer RMJ in TRMJ ne navajata, tudi sicer se rojeni govorniki makedonščine ob tem vprašanju zmedejo – kot da je samo po sebi umevno, da je to *seno*.

<sup>25</sup> Karta je izoglosno-napisno-zankovna; v izoleksi so vsi leksemi, ki tvorijo strnjen areal z vsaj dvema točkama, izven izolekse je leksem *seno*. Razpršeni leksemi so kartografirani znakovno, znaki so razloženi na pripadajoči legendi. Pozoren je treba biti na položaj znaka ob številki kraja: če stoji pred njo, je to edini leksem, če stoji spodaj pa je dvojnica napisnemu leksemu.

<sup>26</sup> V točki 65 je njegov pomen omejen na ‘suha trava prve košnje, če je ta edina’, sicer je to *vratnina* in enako v točki 159, le da je tu sicer *ornica* (dodano je še, da se enkrat kosi po hribih in to je potem *seno*).



Tako *mrva* prevladuje na sredi slovenskega prostora v širokem pasu med Kamniškimi Alpami in Gorjanci, *vratnina* na zahodu v širši okolici Kobarida, prav tako *ornica*<sup>27</sup> – ob Soči med Zatoľminom in Desklami ter v dolinah Bače in Idrijce, *krma* bolj na jugovzhodu, tj. v Beli krajini in manjšem delu Posavja, *starina* blizu centra, med Borovnico in Igom ter enkrat *staro* na drugem koncu Slovenije, ob Muri, *ledina* na severozahodu, v Kanalski dolini in v Kranjski Gori ter razpršeno štirikrat *prva košnja* in enkrat *prvi tajo* (111). Posamični poimenovanji sta še *zeleni* (33) in *foter* (81).

Leksema *vratnina* SSKJ ne navaja, v Pleteršnikovem slovarju pa se pojavi v dveh pomenih »1) = trava rastoča po vratih ali vzarah, Podkrnci-Erj. (Torb.); – 2) = trava prve košnje, Gorenja Soška dol.-Erj. (Torb.)«, kar se ujema z našim pomenom tudi po arealu. Sicer je

vratnina – izpeljanka iz vrât II (m.) ‘kos zemlje na koncu njive, kjer se orač s plugom obrača nazaj, ozara’ iz *psl.* \*ob-vort’b, \*vъz-vort’b, \*u-vort’b, \*vy-vort’b in \*-vort’b ‘obrat, obračanje’ > ‘ozara’, ki so nomina actionis iz prefigiranih glagolov \*-vortiti (po B: 351–352).

Pomena leksema *ornica* ‘suha trava prve košnje’, kot ga izkazuje gradivo za SLA, v slovarjih ni. Najbližji temu pomenu je v Pleteršnikovem slovarju pomen 1. ‘orna zemlja, njiva’, iz katerega bi se dalo izpeljati tudi pomen ‘trava, ki raste na ornih zemljah’. S pomenom ‘orna zemlja, njiva’ kot edinim slovarja navajata soroden leksem *oranica*, ki ga naše gradivo ne potrjuje. Sicer je

ornica – izpridevniška izpeljanka iz *psl.* \*or-ъn-ica, ta pa iz gl. \*orati v enakem pomenu kot danes.

Leksem *starina*, ki ima majhen areal, in posamostaljeni pridevnik *staro* (samo v eni točki) v pomenu ‘suha trava prve košnje’ imata, vsaj na videz, ne povsem jasno motivacijo poimenovanja. V SSKJ je temu blizu 2. pomen leksema *starina*, in sicer ‘stara, dolgo časa nepokošena trava’, v Pleteršnikovem slovarju pa najdemo navedek »über den Winter auf der Wiese gebliebenes Gras, Cig.; – = travnik, ki se le enkrat na leto kosi, Cig., Lašče-Levst. (Rok.); (= bav. altwis, Levst. [Rok.]«; ta bi motivacijo poimenovanja pojasnil, če bi bilo narečnemu gradivu dodano še pojasnilo »prva in tudi edina košnja«. Morda pa nam jo razkriva etimologija oziroma prvoten pomen leksema:

starina – iz *psl.* pridevnika \*stârъ iz \*stâH-ro-s k ide. \*staH- ‘postaviti, stati’ s prvotnim pomenom ‘trdno postavljen, izkušen, čvrst’ (po B III: 312).<sup>28</sup>

<sup>27</sup> Na Banjščicah (točka 94) je *ornica* ‘prva košnja’, če jih je več, in *seno* ‘edina košnja’. Podobno ločevanje obstaja v Beli Krajini, kar je navedeno za točko 290: *krma* je ‘prva košnja’, *seno* ‘edina košnja’, morda enako v točkah 292 in 294, kjer sta navedena oba leksema, toda brez pomenskega pojasnila. V točki 289 pa je pomenska razlika med leksemoma odvisna od kraja rastišča: *krma* je ‘trava po njivah’, *seno* pa ‘trava med grmovjem’.

<sup>28</sup> Trava prve košnje je dejansko najbolj čvrsta.



Da dobimo pomen 'suha trava prve košnje' za leksem *ledína*, moramo iz obstoječega pomena v SSKJ in Pleteršnikovem slovarju, tj. 1. 'neobdelana zemlja oziroma opuščena, s travo zarasla njiva' ter 2. 'star. s travo porasel svet', narediti podobno pretvorbo kot pri leksemu *orníca* – ledina ima torej tudi pomen 'trava, ki raste na taki zemlji'.

ledina – je iz *psl.* \*lędína 'neobdelan svet' (SES: 349)

Pomensko in motivacijsko jasni sta poimenovanji *prva košnja* in *prvi tajo*, pri čemer je

tajo – iz furlansko *tai* v pomenu 'rez, ostrina, rezilo; rezanje'; *prvi tajo* je torej prva rez.

Kljub obsežnemu geslu pri leksemu *zelen* v ESSJ 4, ne najdemo ustrezne motivacije pri poimenovanju 'suhe trave prve košnje' z leksemom *zeleni* v eni od podjunskih točk (33 Kneža).

**2.4.5** Iz primerjave pomenov leksemov *seno* ima *mrva* v slovenskih narečjih težko sprejemmo razlagi, ki ju navaja SSKJ; in sicer za leksem *seno* '(posušena) trava prve košnje' (kar je tudi v nasprotju s pomeni iz zglede),<sup>29</sup> za leksem *mrva* pa 'splošni izraz za suho travo', čeprav ima ta v narečjih manjši areal, res pa je, da v osrednjem delu Slovenije, a se zdi, da ga leksem *seno* v tem pomenu celo izpodriva. V Pleteršnikovem slovarju je leksemu *seno* naveden najprej pomen 'suha trava' (das Heu) in nato dodatek: 'najpogosteje prve košnje', leksemu *mrva* pa kot drugi pomen 'suha trava' (das Heu); prvi je 'majhna količina česa', tretji 'ovca majhne rasti'. Razumljivo, da Pleteršnikov slovar stanje v narečjih zajame bolje, SSKJ pa je morda opravil – ne preveč posrečen – poskus terminologizacije. Po narečnem gradivu bi morala biti leksema *seno* in *mrva* sinonima v pomenih 1. 'splošni izraz za suho travo'<sup>30</sup> in 2. 'suha trava prve košnje', v pomenu 3. '*samo* suha trava prve košnje' bi pri leksemu *mrva* moralo pisati *redko*, v pomenu 4. '*samo* splošni izraz za suho travo' pa bi *redko* morali pripisati leksemu *seno*.<sup>31</sup>

## 2.5 sln. *otava*, mak. *prekos*

Zanimivo je, da za 'travo druge košnje' v sln. narečjih obstaja dejansko samo leksem *otava*;<sup>32</sup> v makedonskih pa so poimenovanja podobno raznolika kot v slovenščini za pomen 'trava tretje košnje',<sup>33</sup> kar da slutiti, da že druga košnja tam ni

<sup>29</sup> Iz nobenega od navedenih zglede ni mogoče razbrati, da gre samo za posušeno travo prve košnje, nasprotno, vsi kažejo na pomen 'suha trava, splošen izraz': dati živini seno; grabiti, obračati, sušiti seno; spravljati seno v kopice; kopica, šop, voz sena / zariti se v seno; spat na senu ekspr. iskati šivanko v senu 'delati kaj, kar nima možnosti, da bi bilo uspešno' \* agr. jašek za seno 'po katerem se spušča seno v hlev'; pihalnik za seno.

<sup>30</sup> Pri čemer je leksem *seno* v tem pomenu celo bolj razširjen, zato pa je leksem *mrva* res razširjen v t. i. osrednjih narečjih.

<sup>31</sup> Druge pomene leksema *mrva* tu puščamo ob strani.

<sup>32</sup> Zato ga nismo kartografirali.

<sup>33</sup> Prim. opombo 2.

bila ravno pogosta. Poleg arhaične *otave*,<sup>34</sup> ki je v RMJ in TRMJ ni, poznajo še *prekos* (edini leksem v tem pomenu v RMJ)<sup>35</sup> (z redkimi različicami, izpeljanimi iz osnove *kos-*, *kosetina*, *prekosejnca*, *prokosok*, *prekosotina*), *poftorka* (z ubeseditveno motivacijo ‘trava, ki se kosi ponovno v istem letu’ in istokorenski posamičnimi različicami *ftoro kosilo*, *ftorokos*, *torkos*), *povratno seno* (s podobno motivacijo – ‘trava, ki se (po)vrne v istem letu’) in *esensko seno* (kot ‘trava, ki se kosi jeseni’). Sicer pa je

otava – ‘druga košnja’ (18. stoletje), otávič ‘tretja košnja, vnuka’. Enako je hrv., srb. otava, rus. otáva, [nar. mak.,]<sup>36</sup> češ. otava. *Psł.* \*otáva ‘trava, ki zraste po prvi košnji’ je verjetno izpeljano iz *psł.* \*otáviti v pomenu \*‘ponovno se pojaviti’, kar je sestavljena iz *psł.* \*ot v star. pomenu ‘ponovno’ in \*áviti [...]. Beseda je torej prvotno pomenila \*‘(trava), ki se ponovno pojavi’ (SES: 482).

## 6 Zaključek

Iz analize majhnega delčka slovenske in makedonske (narečne) leksike, povezane s košnjo, lahko potrdimo, da se v primarnih človekovih dejavnostih najširše ohranja izvorno domače (praslovansko) besedje, četudi sta jezika, slovenščina in makedonščina, obdana z zelo različnimi jezikovnimi in s tem tudi kulturnimi vplivi; le trije leksemi od skupaj 26 slovenskih in 24 makedonskih so prevzeti (mak. turcizem *biligila* za ‘osla’, slov. germanizem *foterlfuter* za ‘mrva’ in slov. romanizem *tajo* za ‘košnja’, vsi z majhnimi areali. Kljub temu pa je število leksemov za isti semem v enem ali drugem jeziku, oziroma v obeh, lahko zelo različno. Razlik ni samo pri »osnovnem« leksemu *kosa*, za glagol *kositi* pa ima slovenščina že dva leksema: *kositi* in *seči*. Tudi pri leksemu *seno* se v slovenščini v narečjih razvijejo pomenske razširitve ali skrčitve ali pa leksema ne poznajo. Obratno je pri leksemu *otava*, ki je v slovenščini edini v tem pomenu, makedonska narečja pa poznajo zanj – skupaj z besedotvornimi različicami – vsaj 11 leksemov, med njimi na manjšem arealu tudi *otava*; to bi kazalo na dejstvo, da je bila druga košnja na slovenskem prostoru stalna (vsaj na večini ozemlja), na makedonskem pa se je pojavila dosti kasneje, podobno kot pri nas tretja košnja. V slov. narečjih so raznolika tudi poimenovanja za suho travo prve košnje. Vzrok je deloma v mešanju pomenov leksemov *seno* in *mrva*, oziroma v težnji, da poimenovanje za ‘suho travo prve košnje’ pridobi tudi pomen ‘suha trava, splošni izraz’, deloma pa zemljepisno pogojen, saj se je na hribovitih predelih zahodnega jezikovnega območja kosilo več kot enkrat samo ob ornih površinah ali na njih (od tod poimenovanji *ornica*, *vratnina*, *ledina*). V obeh jezikih so podobno številni leksemi za pomen ‘osla’, in sicer jih imajo slov. narečja pet, mak. pa devet.

<sup>34</sup> To poimenovanje se pojavlja na skrajnem vzhodu makedonskih govorov; v enem kraju celo v pomenu ‘trava tretje košnje’ ob *poftorka* ‘trava druge košnje’. Karta v Peev 1980: 93.

<sup>35</sup> V makedonščini je leksem definiran bolj natančno, in sicer: trava, ki je zrasla na mestu pokošene v istem letu.

<sup>36</sup> Dodala avtorja.

Kriterije za sprejemanje narečne leksike v SSKJ je na podlagi dela do sedaj kartografiranega gradiva za SLA nedavno lepo strnila J. Škofic (2004: 362) in se na našem gradivu potrjujejo; od tu obravnavanih 26 narečnih leksemov jih SSKJ 7 sprejema kot knjižne na izrazni in pomenski ravni, 7 v knjižni jezik sprejetih leksemov pa ima v narečjih modificiran pomen<sup>37</sup> (*kosa, kositi, osla, oslica\*, brus, kamen\*, seno, mrva, krma\*, klaja\*, starina\*, ledina\*, prva košnja\*, otava*), 1 pripisuje v sistemu knjižnega jezika narečni karakter (*seči*), 6 ne beleži (*ostrivnik, foterlfuter, vratnina, ornica, prvi tajo, zelen*). RMJ, ki je edini zaključeni mak. slovar, od 24 narečnih leksemov med knjižne sprejema 8 (*kosa, kosi, ostrilo, ostrilec, točilo, brus, seno, prekos*).

S stališča terminološkosti, kamor že spadajo poimenovanja za posušeno travo prve in druge košnje ter splošno poimenovanje za suho travo, pa ugotavljamo, da v SSKJ za slovenščino rešitev *mrva* 'splošni izraz za posušeno travo' in *seno* 'suha trava prve košnje' ne more biti ustreznata: živosti v prid bi bila v tem primeru boljša odločitev za sinonimnost.

## Slovarji

ERHS, 1971, 1972, 1973, 1974 = SKOK, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb.

ESSJ 1–4, 1977 (avtor gesel F. Bezlaj), 1982 (avtorja gesel F. Bezlaj in M. Snoj), 1995 (avtorji gesel F. Bezlaj, M. Snoj in M. Furlan), 2005 (avtorji gesel F. Bezlaj, M. Snoj in M. Furlan) = BEZLAJ, France: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Ljubljana.

RMJ, 1961–1966 = *Rečnik na makedonskiot jazik*. Skopje.

SES, 2003 = SNOJ, Marko: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.

SSKJ, 1970–1991 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana.

TRMJ (A–O), 2003–2006: *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik*. Skopje.

S-T, 1963 = STRIEDTER TEMPS, Hildegard: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wiesbaden.

## Viri

Zbirka za *Slovenski lingvistični atlas* (SLA). Hrani: Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana.

Zbirka za *Makedonskiot dijalekten atlas* (MDA). Hrani: Dijalektološko oddelenie Institut za makedonski jazik »Krstе Misirkov«, Skopje, Makedonija.

## Literatura

BENEDIK, Francka, 1994: Slovenska narečna imena za oslo in oselnik. V: Inja Smerdel, *Oselniki*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej. 301–313.

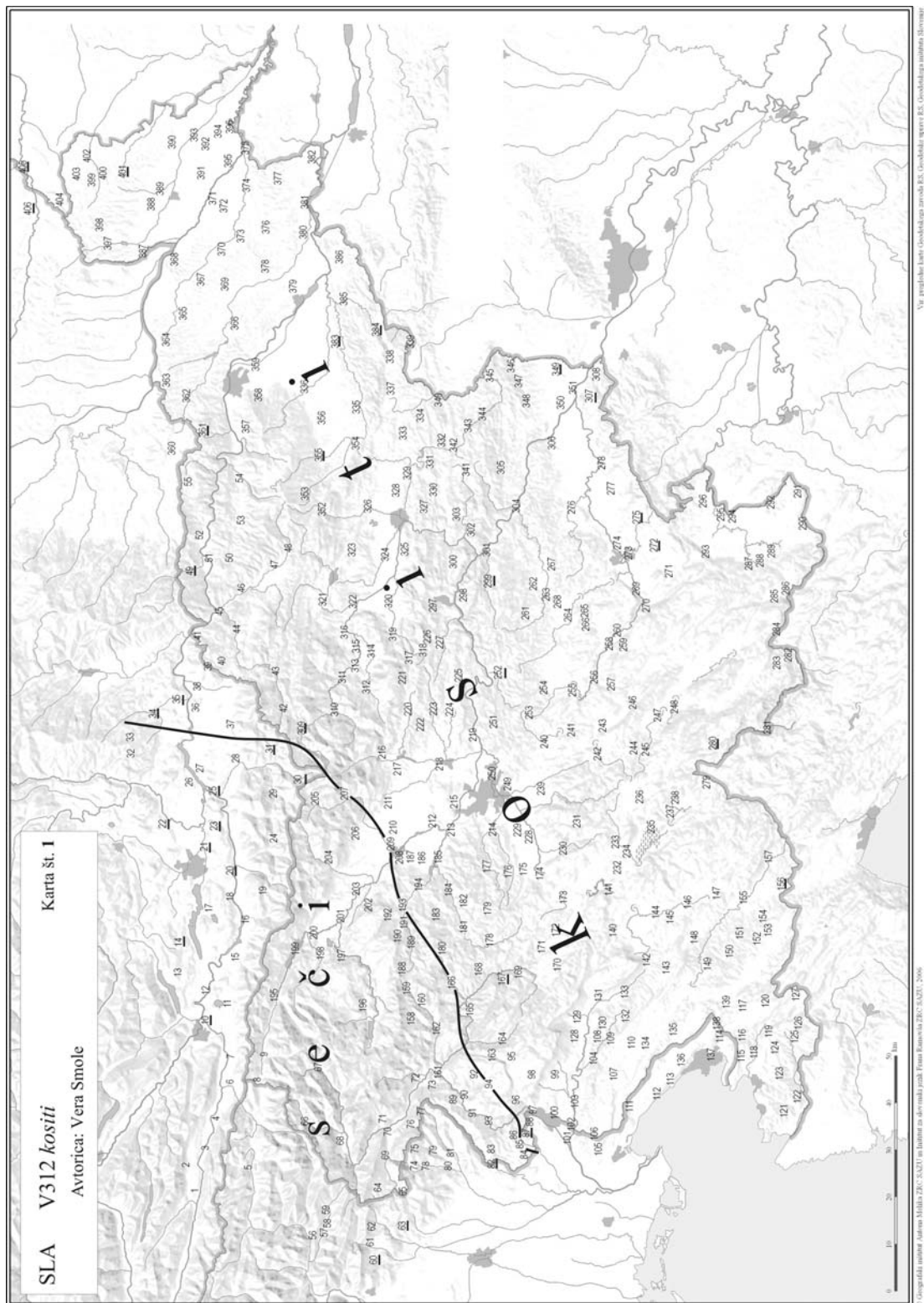
BENEDIK, Francka, 1999: *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Ljubljana.

---

<sup>37</sup> Ti so označeni z \*.

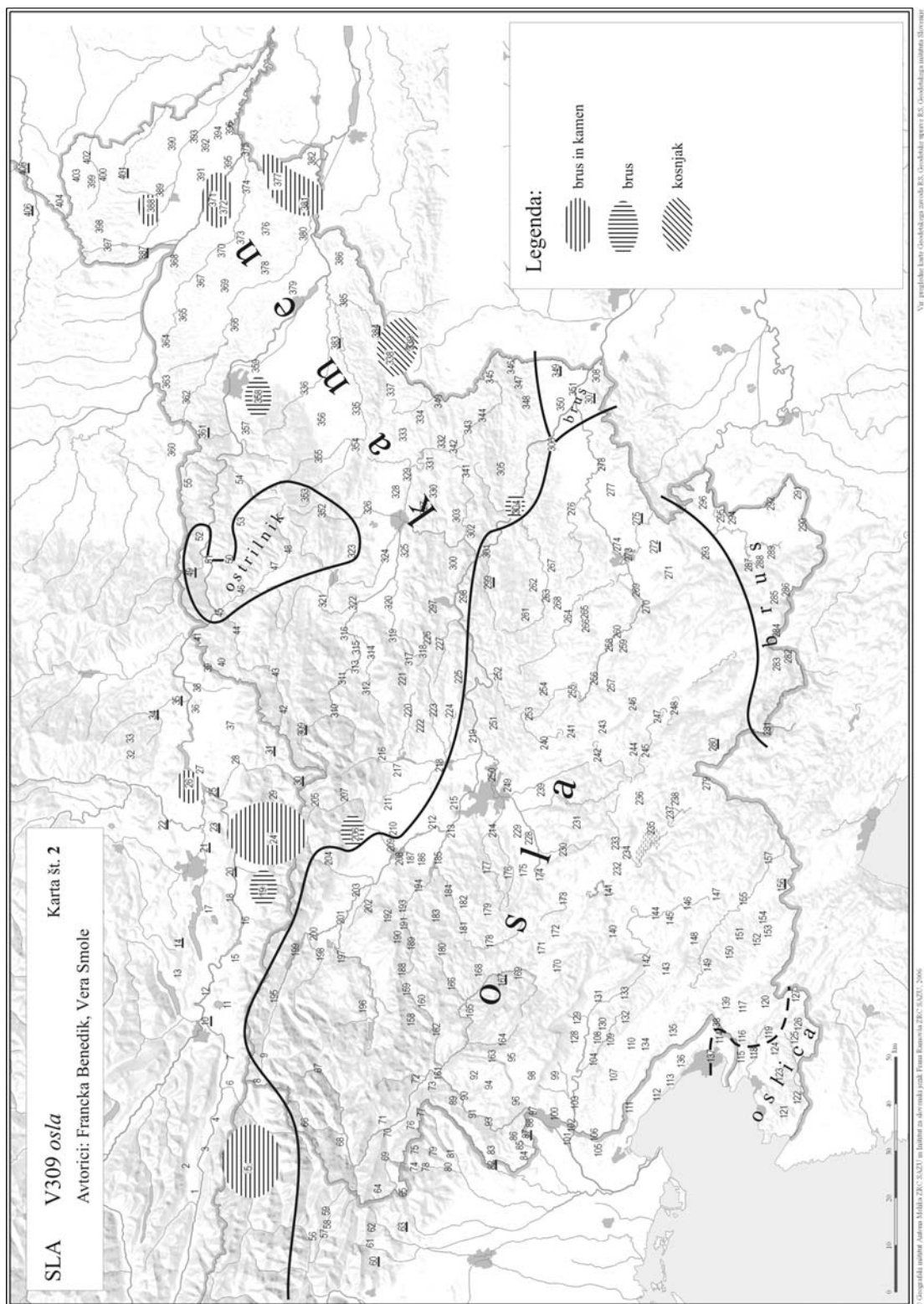
- PEEV, Kosta, 1979: Zemjodelskata terminologija vo makedonskite dialekti. *Makedonski jazik*. Skopje: Institut za makedonski jazik »Krstе Misirkov«. 121–143.
- PEEV, Kosta, 1980: Zemjodelskata terminologija vo makedonskite dialekti (Prodolženije). *Makedonski jazik*. Skopje: Institut za makedonski jazik »Krstе Misirkov«. 65–93.
- PLETERŠNIK, Maks, 2006: *Slovensko-nemški slovar* (1894–1895). Transliterirana izdaja (elektronska verzija). Ur. M. Furlan, H. Dobrovoljc in H. Jazbec. Ljubljana: Založba ZRC.
- SMOLE, Vera, 1996: Poimenovanja za kozolec ter njegov steber, late in stol v slovenskih narečjih. *Traditiones* 25. 309–31.
- ŠKOFIC, Jožica, 2004: Od narečnega h knjižnemu besedju (po gradivu za Slovenski lingvistični atlas). *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti* (Obdobja 22). Ur. E. Kržišnik. 353–370.
- VIDOESKI, Božidar, 2000: *Prašalnik za sobiranje material za Makedonskiot dialekten atlas*. Skopje: Institut za makedonski jazik »Krstе Misirkov«.

Karta št. 1: *kositi* (leksična karta po gradivu za Slovenski lingvistični atlas – SLA V312)





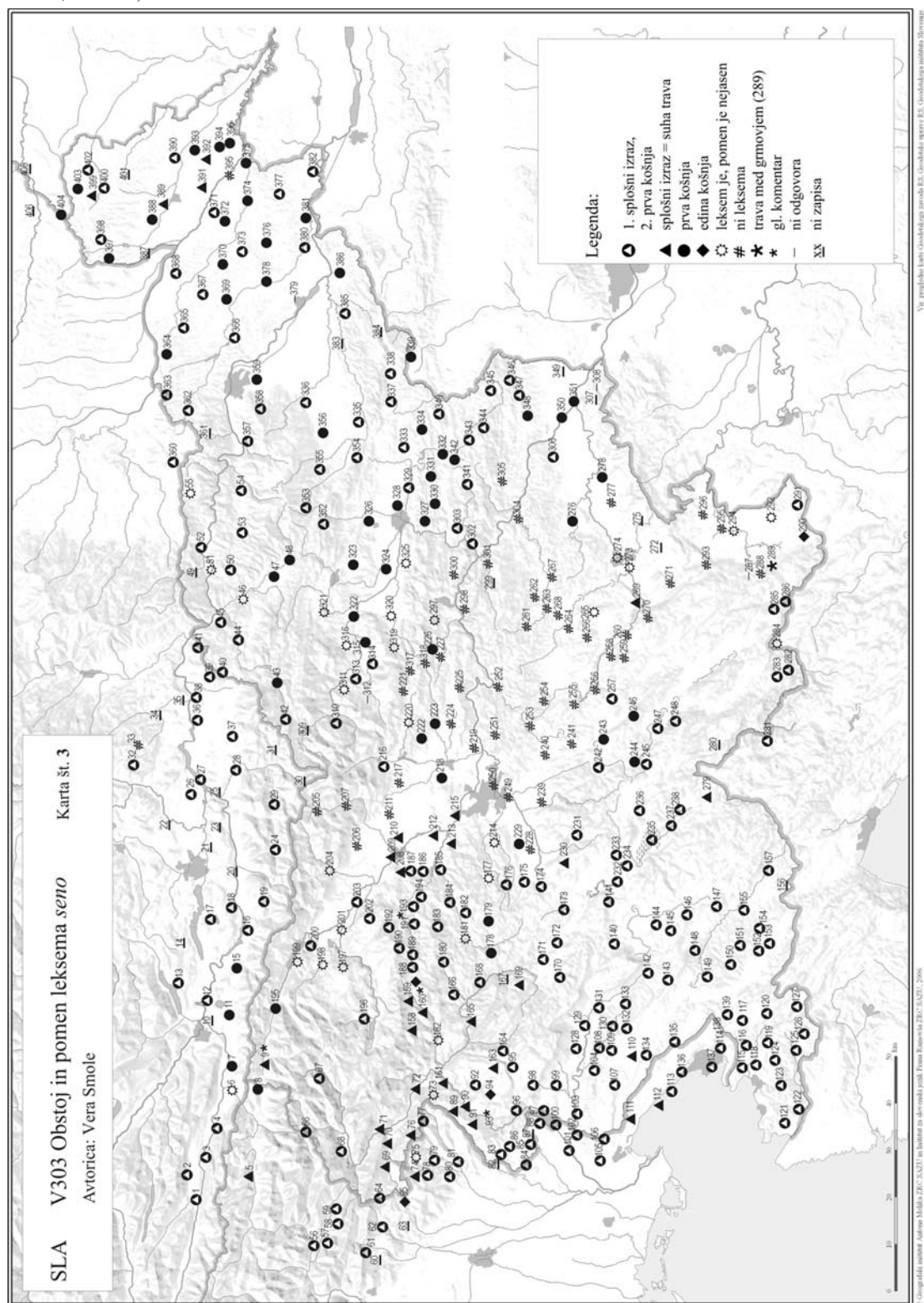
Karta št. 2: *osla* (leksična karta po gradivu za Slovenski lingvistični atlas – SLA V309)



© Geografski inštitut Andreja Miliča (ZRC), SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramarja (JRC), A.S.N. 2006

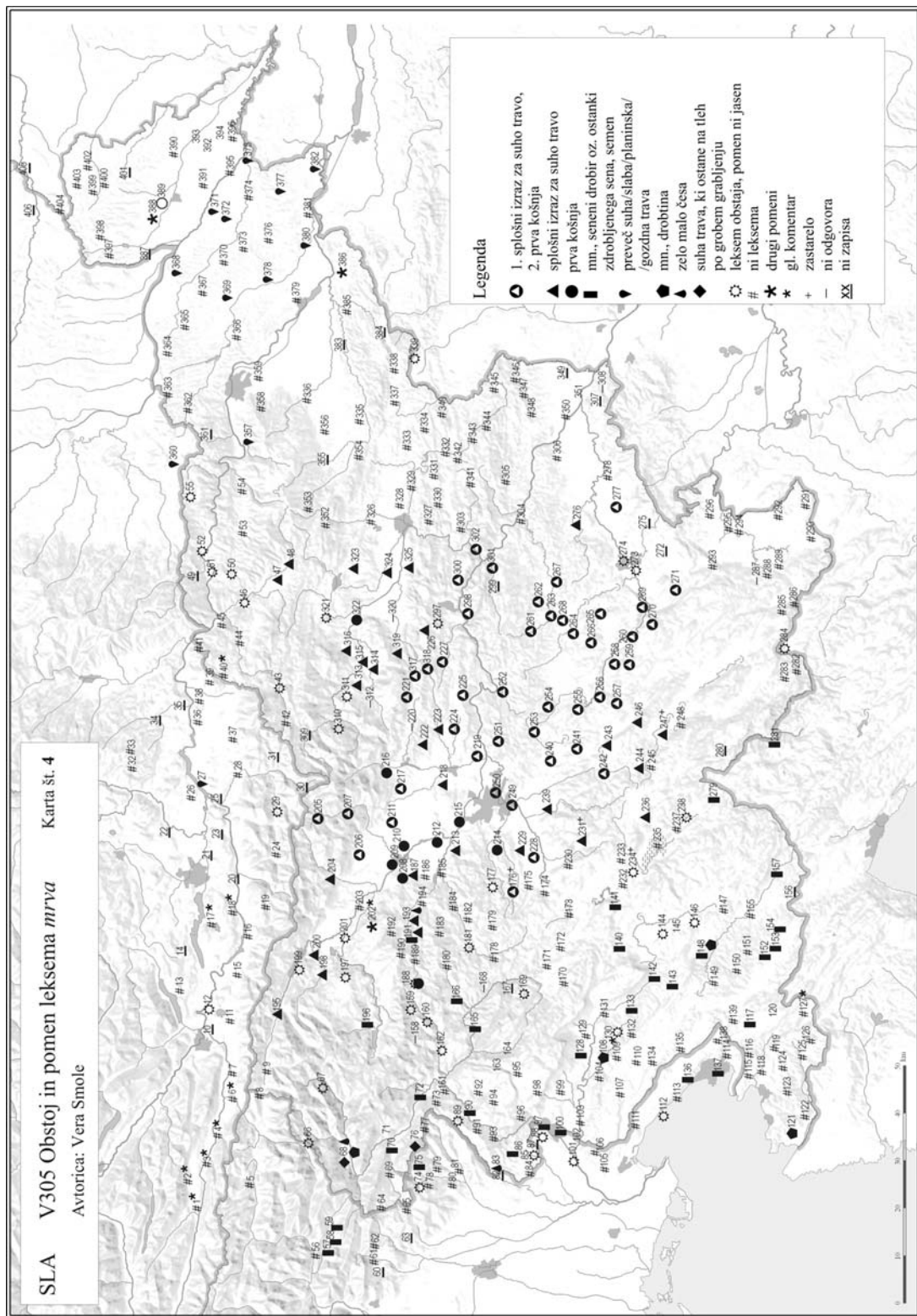
Vse pravice sohranjeni. Slovenski lingvistični atlas SLA, Geografski inštitut SAZU, Geografski inštitut Frana Ramarja

Karta št. 3: Obstoje in pomen leksema *seno* (semantična karta po gradivu za Slovenski lingvistični atlas – SLA V303a, b in 305)

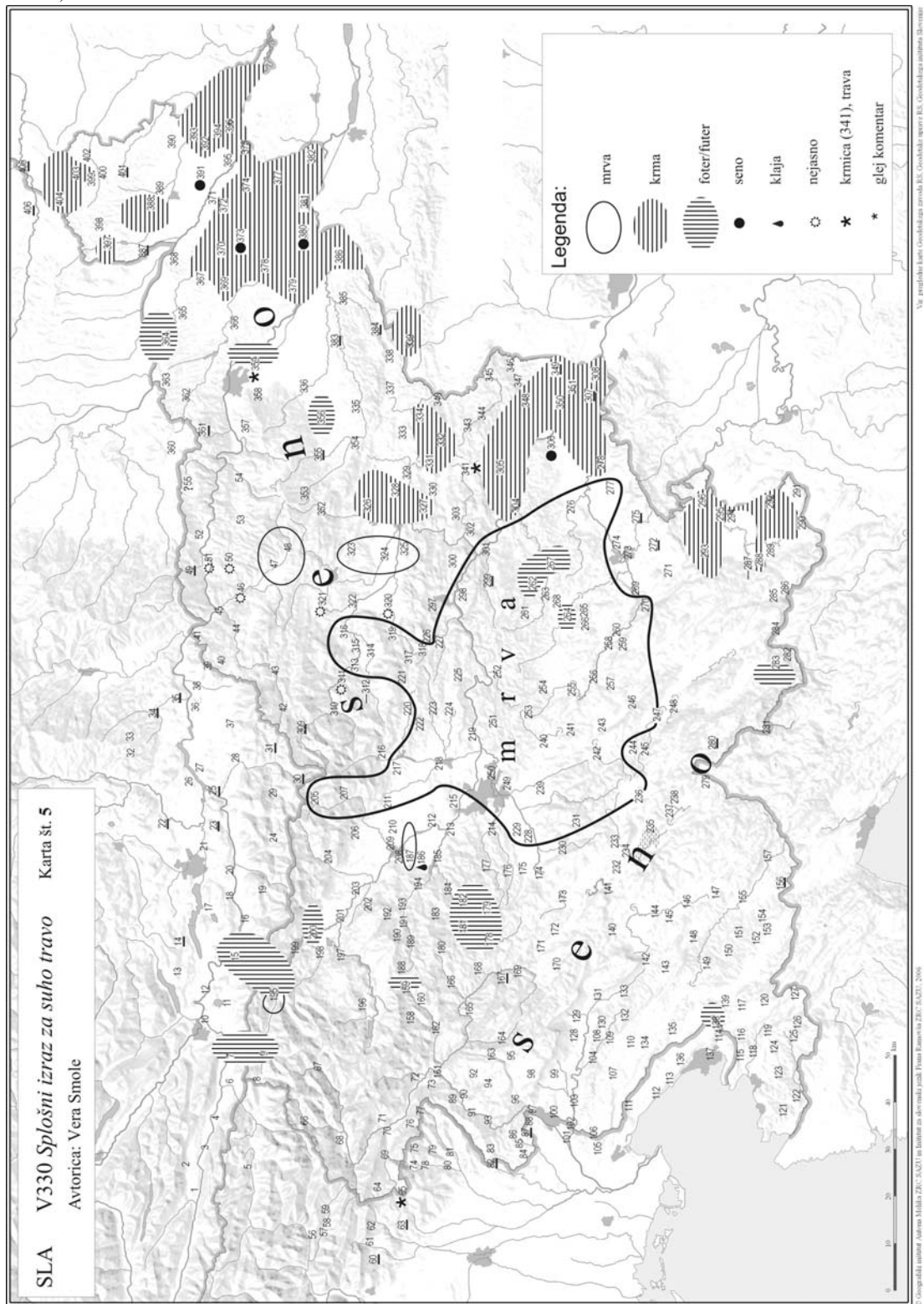




Karta št. 4: Obstoje in pomen leksema *mrva* (semantična karta po gradivu za Slovenski lingvistični atlas – SLA V303a, b in 305)



Karta št. 5: *mrva* 'splošni izraz za suho travo' (leksična karta po gradivu za Slovenski lingvistični atlas – SLA V303a)





Karta št. 6: seno 'suha trava prve košnje' (leksična karta po gradivu za Slovenski lingvistični atlas – SLA V303b)

